

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

International Symposium
Uluslararası Sempozyum

Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında
ÇAĞDAŞ İSLAM ALGILARI

CONTEMPORARY PERCEPTIONS OF ISLAM
in the Context of Science, Ethics, and Art

26-28 Kasım / November 2010

II

editörler/editors
Cengiz BATUK
Hasan ATSIZ

Samsun 2011

CANIK
BELEDİYESİ

GLOBALİZM VE İSLAM: MEYDAN OKUMALAR VE BEKLENTİLER

Globalism And Islam: Challenges And Prospects

Özet: Bu çalışmada, öncelikli olarak küreselleşme olgusuyla birlikte kullanımda olan küresellik, küreselcilik, küre-yerelleşme kavramları arasında analitik bir ayrıştırma yapılarak, küreselleşme konusuna yönelik anlama biçimimizi ele alacağız. Daha sonra, konuya yönelik ortaya koyduğumuz yaklaşımımızdan hareketle, günümüzün hızla küreselleşen dünyasında İslam düşüncesinde gözlemlenen bir takım epistemik kırılmaların, Müslümanların dini söylem içeriklerini belirleyen ve besleyen zihniyet kategorilerinde meydana getirdiği farklılaşmalar tartışılacaktır. Ayrıca, günümüzün çoğulcu ve heterojen sosyo-kültürel zemini içerisinde Müslümanların 'küresel bir söylem' (İslami Globalizm) geliştirme olasılığı üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresellik, Küreselcilik, Küre-yerelleşme, İslam ve Müslümanlar, İslami Globalizm

Abstract: In this study, first of all, we will explain our understanding manner of globalization by doing a separation analytically among the concepts of globalization, globalism, globality and glocalization. Afterwards, moving from our approach to globalization it will be discussed the differentiations created by several epistemic refractions, which is seemed in Islamic thought in the rapidly changing world, on mentality categories which determine and feed the contents of Muslims' religious statements. It is also pointed out on the possibility of development a global statement by Muslims (Islamic globalism) in today's pluralistic and heterogeneous socio-cultural framework.

Key Words: Globalization, Globality, Globalism, Glocalization, Islam and Muslims, Islamic Globalism

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

** Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Bilim Dalı

I- Giriş

Toplumsal alanda meydana gelen makro ve mikro gelişmelerin, toplumun ve sosyal çevrenin biçimlenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu gelişmeler, yaşamımızın en mahrem ve kişisel yönlerine kadar hemen hemen her alanda değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Öyle ki, bu durum, bireyin yönelimlerini belirleyen ve besleyen zihniyet kategorilerinde bir takım farklılaşmaların yaşanmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Küreselleşme sürecinin, birey ve toplum üzerinde önemli sosyolojik yansımaları olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu sosyolojik yansımalar, din ve dinsel alanda da gözlemlenebilmektedir. Bu yansımaları veya başka bir deyişle günümüzde toplumsal ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümleri tahlil edebilmek için öncelikli olarak, küreselleşme fenomeninin sağlıklı bir çözümlemesinin yapılması gerekmektedir. Çünkü küreselleşmenin muğlak bir karaktere sahip oluşu ve içerisinde birbiriyle farklı, çelişik ve çatışmalı pek çok süreci barındırması nedeniyle, konuyla ilgili teorik tartışmaların hala devam ettiğine şahit olunmaktadır. Bu nedenle, indirgemeci ve kutuplaşmacı yaklaşımlarından dışında bir alanda küreselleşme olgusunu konuşabilmek için, bu fenomenle ilgili olarak kullanımda olan, *küresellik* (globality), *küreselcilik* (globalism), *küreselleşme* (globalization), *küre-yerelleşme* (glocalization) kavramlarıyla ilgili analitik bir çözümleme yapılması zorunluluk arz etmektedir. Bu ayrıştırma, hem konuyla ilgili muğlaklığın bir nebze de olsa giderilebilmesi noktasında bir açılım sağlayacak, hem de küreselleşmenin sosyo-kültürel düzenlemelerle (ekonomi, siyaset, kültür, din, hukuk, gibi) olan ilişkisinin netliğe kavuşturabilmesinde bir zemin oluşturacaktır.

Bu tebliğde, öncelikli olarak küreselleşme olgusuna yönelik *anlama biçimimizi* ele alacağız. Daha sonra konuya yönelik ortaya koyduğumuz yaklaşımımızdan hareketle günümüzün hızla küreselleşen dünyasında İslam düşüncesinde gözlemlenen bir takım epistemik kırımların, Müslümanların dini söylem içeriklerini belirleyen ve besleyen zihniyet kategorilerinde meydana getirdiği farklılaşmalar tartışılacaktır. Ayrıca, günümüzün çoğulcu ve heterojen sosyo-kültürel zemini içerisinde Müslümanların *'küresel bir söylem'* (İslami Globalizm) geliştirme olasılığı üzerinde de durulacaktır.

II- Küresellik, Küreselcilik, Küre-yerelleşme ve Küreselleşme

Küreselleşme (globalization) ve küre-yerelleşme (glocalization) kavramları günümüzde yaşanan değişimlere ve süreçlere gönderme yaparken, *küresel-*

lik (globality) kavramı ise, daha çok bir duruma gönderme yapmaktadır.¹ O da, karşılıklı bağımlılık ağlarının yoğunlaştırdığı dünyamızın bir bütün olarak farkında olunması durumudur.² Dünyanın 'tek bir mekan' olarak tasavvur edilmesi yeni bir durum değildir. Tarihin çeşitli dönemlerinde geleneksel dinlerin veya farklı medeniyet ve kültür havzalarını bünyelerinde barındıran eski-büyük-imparatorlukların küresel birlik rüyası oluşturma yönünde pek çok söylem geliştirdikleri bilinmektedir.³ Bu nedenle günümüz küreselliğinin içerik olarak pek de yeni bir süreç olmadığı, aksine dünya tarihinin büyük bir bölümünün küçük küreselleşme dizileri ile dolu olduğu görülmektedir.⁴

Günümüz küresellik durumunu, tarihin çeşitli dönemlerinde görülen küresel etkileşim dizilerinden ayıran en temel fark, iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerdir. Günümüzün teknolojik gelişmeleri, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş sosyo-kültürel bir bütünleşmeyi sağlama kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla bugün yeni olan şey, dünyamızın hızla tek ve küresel bir sosyal mekan haline gelmekte oluşudur.⁵ Günümüzde, artık kapalı yer veya toplum fikri ortadan kalkmıştır. Bugün dünya toplumlarının yaşanan gelişmelere gözlerini kapatmaları veya di-

267

renmek için giderek yükselen duvarlar inşa etmeleri mümkün görünmektedir. Bu nedenle küresel etkileşimler dünyanın her bir yanını etkiler ve ilgilendirir hale gelmiştir.

Günümüz küresel etkileşimleri, herhangi yerel/tikel belirli kültürel kodların ya da sembollerin, teknolojinin vasıtalarını kullanmak suretiyle, kendisini dünya çapında yaygınlaştıran 'küresel bir anlatı'ya dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Küresel anlatı haline dönüşen her olgu, aslında egemen tikelin kendi kendisini temsil etmesi ve meşrulaştırmasından başka bir şey değildir.⁶ Dolayısıyla 'küresel' söylemi, temelde 'yerel köklere' sahiptir ve 'yerel çıkarların' küreselleşmiş biçimini temsil etmektedir.⁷

¹ Ronald Robertson "Globality", *Encyclopedia of Globalization*, eds.: R. Robertson & J. A. Scholte, New York: Routledge, 2007, c. II, s. 526.

² Bk., Ronald Robertson, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev.: Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1999, ss. 130-133.

³ Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, çev.: D. Kömürcü, İstanbul: Everest Yay., 2002, s. 13.

⁴ Robertson, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 94.

⁵ Yakup Coştu, "Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler", *Gazi Üniversitesi Çorum İhtiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 7-8 (2005), s. 97.

⁶ Stuart Hall, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", *Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, derl.: A. D. King, çev.: G. Seçkin & Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1998, s. 94.

⁷ M. A. Muqtedar Khan, "Constructing Identity in 'Global' Politics", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, c. 15, sy. 3, (1998), s. 85.

Hayat tarzlarının, kültürel sembollerin ve davranış biçimlerinin daha fazla aynılaşması durumu, dünya çapında bir tahakküm (hegemonization) unsurunun oluşması, gücün tek bir ülkenin ya da medeniyetin elinde toplanması⁸ anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, bugün Amerikan veya Batılı küresel kitle kültürü, benzerliğin yayılması yanında, bir baskı ve tahakküm merkezinin oluşmasını da simgelemektedir. Bu nedenle, politik-ideolojik bir tavır veya tutum alışını simgeleyen bu durum, *küreselcilik* (globalism) olarak tanımlanmaktadır.⁹ Küresel etkileşimlerin söz konusu akışkan sosyo-kültürel zemini üzerinde tahakküm unsuru olarak ortaya çıkan hakim söylemi temsil eden 'küreselcilik', küreyi/dünyayı belirli bir istikamete yönlendirmektedir. Bu anlamda, büyük ölçüde hakim söylemin politikaları, kürenin/dünyanın seyrini belirlemektedir. Bu süreç içerisinde hakim söylemin dışında kalan yerel/alt söylemler, ekonomik, siyasal, kültürel ve benzeri alanlarda birtakım meydan okumalarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu nedenle, 'küreselcilik' gizil olarak 'küreselleştiren' özne veya öznelere gönderme yapmaktadır.¹⁰

268

Dünya ölçeğinde yaşanan küresel etkileşimler, diğer taraftan, küresel sistemi şekillendiren öncü söylemlerin dışındaki yerel/alt toplumsal/kültürel söylemlerin mevcut sistem içerisinde farklılıklarını ve kimliklerini tanıma ve tanımlama imkanını (heterojenlik) da sunmaktadır. Günümüzde küreselin yereli dışlaması yanında aynı zamanda küresel sistem içinde yerelliğin üretilmesi ve içselleştirilmesi de söz konusudur. Bu nedenle, 'küresel' ile 'yerel' unsurların iki ayrı olgu olmadığı, daha çok birbirlerini biçimlendirdikleri ifade edilmekte ve bu durumu tanımlamak için de *küre-yerelleşme* (glocalization) kavramı kullanılmaktadır.¹¹ Günümüzde küresel etkileşimler, homojenleşme ve heterojenleşme süreçlerinin, eşzamanlılığı ve ilişkiselliği bağlamında, karmaşık ilişkiler ağı içerisinde işleyen bir özelliğe sahiptir.¹² Bu nedenle günümüzde yaşanan küresel etkileşim, birlik ve bütünleşme süreçleriyle ne kadar içsel ise, yerel/alt otantik söylemlerin canlanması ve kabul görmesi süreçleriyle de o kadar içseldir.

⁸ Ali A Mazrui, "Globalization, Islam and The West: Between Homogenization and Hegemonization", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, c. 15, sy. 3, (1998), ss. 2-3.

⁹ Manfred B. Steger, "Globalism", *Encyclopedia of Globalization*, eds.: R. Robertson & J. A. Scholte, New York: Routledge, 2007, c. II, s. 521.

¹⁰ Çoştu, "Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler", s. 101.

¹¹ Ronald Robertson, "Glocalization", *Encyclopedia of Globalization*, eds.: R. Robertson & J. A. Scholte, New York: Routledge, 2007, c. II, s. 546.

¹² Bk., Arjun Appdurai. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

Küreselleşmeyle ilgili kullanımda olan küresellik, küreselcilik ve küreyelleşme kavramları arasında analitik bir ayrıştırma yapıldığında, küreselleşme kavramının neye tekabül ettiği ve neleri içerdiği daha da netleşmektedir. Buradan hareketle küreselleşmeyi, yaşadığımız dünyanın – düzeni ya da düzensizliğiyle- bugünkü durumunu tanımlayan ve daha çok sosyolojik muhayyileyi ilgilendiren bir kavramsallaştırma olarak tanımlayabiliriz.¹³ Buna göre, küreselleşme olgusu, dünyanın somut yapılanmasıyla ilgili görece yeni sayılabilecek bir dizi gelişmeyi çözümlmek için kullanılan üst şemsiye bir kavramsallaştırmaya tekabül etmektedir.¹⁴

III- Küreselcilik (Globalizm) ve Dinsel Alan

Küreselleşme olgusuna yönelik yukarıda ele alınan yaklaşım biçimi, günümüzde toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin kaynağını ve sonuçlarını daha net bir biçimde çözümleme imkanı sunabilir. Ayrıca bu yaklaşım, indirgemeci ve kutuplaşmacı söylemlerin dışında bir alanda, konuyu daha objektif bir şekilde ele almayı sağlayabilir. Bu çerçevede, tebliğ konumuzla ilgili olarak şu iki temel soru karşımıza çıkmaktadır: Günümüz küreselleşme süreci içerisinde, dinsel alanda gözlemlenen değişimleri tetikleyen ekten ile bu değişimlerin sosyolojik bağlamı nedir? Söz konusu bu değişimlerin, İslam düşüncesi ve Müslümanların zihinsel dünyaları üzerinde meydana getirdiği etkiler nelerdir?

269

Yukarıda da ifade edildiği üzere, günümüz küreselliğinin teşekkül ettirdiği sosyo-kültürel zemin üzerinde tahakküm unsuru olarak ortaya çıkan unsuru (globalizm), Batı medeniyetine özgü düşünsel öğeler simgelemektedir. Bu öğeler, ilgili medeniyetin dünya tasavvuruyla içseldir ve o medeniyetin düşünsel söylemlerini kapsamaktadır. Bu yüzden bugün, dünya üzerinde hegemonik bir güç olarak kendini küresel hale getiren ve sosyo-kültürel düzenlemeleri kendine özgü ideolojik ve politik söylemlerle yönlendiren temel unsuru, Aydınlanma sonrası gelişen Batılı *meta-anlatılar* temsil etmektedir. Dolayısıyla, günümüzde toplumsal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimlerin müsebbibi, belirli bir ideolojik ve politik söylemi içeren ve Batının düşünsel/kültürel kodlarını taşıyan *globalizm*'dir.

Günümüzde toplumsal alanda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin belirleyici etkeni olarak Batı *globalizmini* temel aldığımızda, dinsel alanda gözlemlenen değişim ve dönüşümün, Aydınlanma sonrası ortaya çıkan süreçlerle bağlantılı olduğu görülecektir.

¹³ Çoştu, "Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler", s. 100.

¹⁴ Robertson, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 92.

Sosyologlar ve din bilimciler, günümüzün küresel toplumunda, dinsel alanın iki önemli meydan okumayla karşı karşıya kaldığını iddia etmektedirler: *Özelleşme ve İzafileşme*.¹⁵ 1960'lı yılların başlarından itibaren modern batı toplumlarında *dinin özelleştiği* (privatization of religion) şeklinde bir iddia ortaya atılmıştır. Dinin özelleşmesi düşüncesi, geleneksel dini formların toplumsal alandaki etkisini kaybederek bireysel alanda etkili olması iddiasına dayanmaktadır. Bu durum bazı sosyologlarca, dinin bireyselleşmesi veya cemaat ruhunun kaybedilmesi ya da dinlerin ahlaki birliği sağlamada başarısız olması olarak da tanımlanmıştır.¹⁶ Küresel toplumda dinin özelleştiği iddiası, temelde modernite ve sekülerleşme teorileriyle ilişkilidir. Bu teoriler ise, günümüz globalizmini besleyici unsurlar içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla, dinsel alandaki özelleşme iddiası, temelde hakim söylemin (globalizmin), dine yönelik politik/ideolojik tavır ya da tutum alışının bir sonucudur. Bu tutum ya da tavır, katı bir modernlik ve sekülerlik anlayışının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, küresel toplumda dinin izafileştiği (relativization of religion) iddiası da, yine Aydınlanma sonrası Batıda gelişen düşünsel süreçlerle (post-modernlik, çoğulculuk, serbest piyasa gibi) irtibatlıdır. Dinin izafileşmesi, özelleşme süreciyle de irtibatlı olarak, dini doktrinlerin toplumsal belirleyiciliğinin, zayıflayarak dönüşüme uğramasıyla ilgilidir. Günümüzün çoğulcu ve rekabete dayalı serbest pazar anlayışı içerisinde dini kurumlar, birer teşhir merkezi haline gelirken, dini doktrinler ise birer tüketici malları haline dönüşmüştür. Bu durumda dini aktiviteler, pazar ekonomisinin mantığına göre belirlenmeye başlanmaktadır. Buna göre, din ürünleri, *pazarlanabilir* ya da *satılabilir* olmak zorundadır.¹⁷ Bir ürün gibi pazarlanmak zorunda bırakılması, dinî içerikleri moda ya açık bir hale getirmiştir. Bu da, dinî doktrinlerin değişmez gerçekler olarak korunmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, dini içerikler, nesnelliklerinden arındırarak öznelleştirilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, dinin teolojik yapısı için gerekli olan 'değer'inin belirsizleşmesi gündeme gelmektedir. Küresel toplumda, Tanrı hala diridir ve dünyaya hükmetmektedir. Fakat şeytan gittikçe belirsizleşmiştir. Bu yüzden, hala Tanrıya inanılmaktaysa da ondan korkmak güçleşmiştir.¹⁸ Dinsel alanda ortaya çıkan bu belirsizlik durumu, iyiliği ve kötülüğü temsil eden belirlilik ölçütleri olmayan bir din anlayışını yaratmıştır.

¹⁵ Bk., Peter Beyer, *Religion and Globalization*, London: Sage, 1994, s. 70, 86.

¹⁶ Beyer, *Religion and Globalization*, s. 70.

¹⁷ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev.: A. Coşkun, İstanbul: İnsan Yay., 1993, s. 201.

¹⁸ Beyer, *Religion and Globalization*, s. 86.

Toplumsal alanda iyi ile kötü arasındaki çizginin belirsizleşmesi, dinin ontolojik temellerinin tahrip edilmesi sürecini başlatmıştır. Bu ise, dinî yaşantının büyüünün bozulmasına ve fertlerin dinî öğretilere olan inançlarının zayıflamasına neden olabilmektedir. Sekülerleşen birey kendini daha az dine adar ve dinî yükümlülükleri daha az yerine getirir bir toplumsallaşma deneyimi edinebilmektedir. Bu da, insanların dine ve dini değerlere yönelik ilgisinde bir zayıflama ya da kopma meydana getirebilmektedir. Öte yandan, insanların dini değerlere yönelik tutumlarının değişmesi ve bu değerlerin kişinin anlam dünyasından soyutlanması, bunların yerine daha çok popüler beğeniyi cezbeden modern, seküler ve liberal öğelerin ikame edilmesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla, dinsel örüntülerin kapsayıcılığından kurtulan bireyler, manevî ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için yeni popülist arayışlara yönelebilmektedirler. Ayrıca, toplumun belirlilik ölçütlerinin yıkıldığı veya izafileştiği bir dünyada, insanların marginal eğilimlere yöneldikleri gözlemlenebilmektedir. Öyle ki, insanlar muhafazakar veya fundamentalist bir söylem içerisinde dinsel metinlere ya da dini köklere geri dönme özlemi içerisinde girebilmektedirler. Nitekim 20. yüzyılda büyük çoğunluğu Hıristiyan Batı'da, bilhassa ABD'de ortaya çıkan yeni dinsel hareketlerin ortaya çıkış sebeplerinden birinin küreselleşme olgusu olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.¹⁹

271

a) İslam ve Müslümanlar

Küreselleşme süreci içerisinde dinsel alanın iki temel meydan okumayla karşı karşıya kaldığına işaret etmeye çalıştık. Hiç kuşkusuz söz konusu bu meydan okumalar, İslam dini ve Müslümanlar için de geçerlidir. Bugün, İslam düşüncesinde bir takım kırılmaları tetikleyen ve bunun sonucunda da Müslümanların zihinsel dünyalarını belirleyen ve besleyen zihniyet kategorilerinde farklılaşmalara neden olan gelişmeler, hakim globalizmin yukarıda anılan meydan okumalarının birer ürünü olarak değerlendirilebilir.²⁰ Buna göre, İslam ve Müslümanlara yönelik meydan okumaları ve bunların sosyolojik bağlamını betimleyebilmek için şu soruların cevaplanması gerekmektedir. Küresel toplumda, dinin özelleştiği ve izafileştiği iddiaları, İslam'ın teolojik kurgusu açısından mümkün müdür? Eğer İslam düşüncesinde özelleşme ve izafileşme gerçekleştiyse, bunun Müslümanların zihinsel dünyasına ve gündelik yaşantısına olan yansımaları nasıl ve hangi boyutta gerçekleşmiştir?

¹⁹ Bk., Ali Rafet Özkan, *Kıyamet Tarikatları: Yeni Dini Hareketler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, ss. 41-43.

²⁰ Bk., Hildy Teegen & Marta Teegen, "Globalization's Impact on the Marking/Marketing of Islam", *Rethinking Globalization(s): From Corporate Transnationalism to Local Interventions*, eds.: Preet S. Aulakh & Michael G. Schechter, Hampshire: Palgrave, 2000, s. 218.

İslami pratiklerin pek çoğunun toplumsal boyutunun olduğu bilinmektedir. En ferdi ibadet olan namazın cemaatle kılınmaya teşvik edilmesi ve Müslümanların aynı anda Ramazan'da oruç tutması, insanların maddi ve sosyal statülerini bırakarak aynı konuma getirme gibi önemli bir toplumsal boyutu simgeler. Ekonomik bir ibadet olan zekat ve sadakanın teşvik edilmesi, faizin yasaklanması, İslam'ın ekonomik yapılanmaya doğrudan müdahalesidir. Hac ise, farklı ırk ve milletlerden, farklı statüdeki Müslümanların aynı yerde, aynı kıyafetle bir araya gelmesi, küresel İslam kardeşliğinin somutlaşmasıdır. Ayrıca, İslam'ın sosyal alanı inşaya yönelik fıkha dair kurallarının tarihin belli dönemlerinde uygulanması, İslami pratiklerin güçlü bir toplumsal boyutunun olduğunu göstermektedir.²¹ Bu nedenle, küresel toplumda dinin özelleştiği iddiası, yani dinin sosyal işlevinin zayıflayarak, bireysel alana sıkıştığı söylemi, İslami teolojinin ontolojik kurgusundan dolayı geçerli görünmemektedir. Çünkü İslam'ın ontolojik kurgusu; yani dinsel pratiklerinin önemli bir kısmının sosyal alana hasredilmiş olması ve kendi varlığı ile sosyal işlevi özleştiren bir yapıya sahip oluşu, özelleşmenin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

272

Öte yandan, İslami pratiklerin temel kaynağı Kur'an'ın günümüze kadar hiçbir deformasyona uğramaksızın gelmiş olması da İslami doktrinlerin izafileşmesinin önünde büyük bir engeldir. İslam'ın ahkâm konularındaki doktrinleri, ilk doğduğu yıllardaki saflığını ve bütünlüğünü günümüzde de korumaktadır. Örneğin, iyi ve kötü arasındaki ayırımın kriterleri, bundan bin dört yüz yıl öncesindeki gibi aynı belirlilik ölçütlerine sahiptir.²² Bu nedenle, küresel toplumda dinin izafileştiği iddiası, yani dinî doktrinlerin nesnelliklerinden çıkarılarak öznelleştirilmesi, İslam'ın emredilen biçimi açısından söz konusu değildir.

Bilindiği üzere, din sosyolojisi 'emredilen' dini değil 'yaşanan' veya 'uygulanan' dini incelemektedir. Buna göre, küresel toplumda dinin özelleştiği ve izafileştiği iddiası, yaşanan veya uygulanan İslam için geçerlilik arz edebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, İslam'ın ontolojik ve epistemik bütünlüğünün Kur'an tarafından korunuyor olması, onun özelleşmesinin ve izafileşmesinin önünde engel oluşturabilmektedir. Buna karşılık, dini doktrinlerin yorumlanması ve gündelik yaşamda tecrübe edilişi açılarından ise, İslam'ın özelleşmesi ve izafileşmesi mümkündür.

Günümüzün küçülerek yoğunlaşan dünyasında, Batılı değerler ya da Batıya özgü hayat anlayışı, toplumsal bilincin belirleyici unsurları haline

²¹ Adnan Arslan, "Küreselleşme ve Din", *Köprü*, sy. 77, (2002), s. 44

²² Arslan, "Küreselleşme ve Din", s. 44.

gelmiştir. Söz konusu bu belirleyicilik, bireyin içerisinde bulunduğu sosyo-dini yapının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Hiç kuşkusuz bireyin dini yönelimi, içinde bulunduğu sosyo-dini yapıdan bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla, sosyo-dini yapıdaki değişim, bireyin dini toplumsallaşma biçimini besleyen zihniyet kategorilerini de belirlemektedir.

Konumuz açısından olaya yaklaştığımızda, küresel toplumda dinin özelleştiği ve izafileştiği iddiasının, temelde sosyo-dini yapıyı belirlemeye yönelik bir girişim olduğu görülecektir. Bu girişimin düşünsel arka planı, yukarıda da ifade edildiği gibi, Batılı medeniyet tasavvuruyla yakından ilişkilidir. Günümüzün küresel etkileşimleri, hâkim globalizmin yönlendirmesiyle, Batılı değerlere dayalı seküler ve bireysel bir hayat anlayışını empoze etmektedir. Söz konusu bu anlayış tarzı, küresel etkileşim yoluyla karşılaşılan maddi kültür unsurları içerisinde, kimi zaman içsel/görünmez, kimi zamanda dışsal/görünür bir hal almaktadır. Her ne kadar Müslümanlar tarafından, dışsal/görünür olanlar elimine edilmeye çalışılsa da, içsel/görünmez olanlar, zamanla, Müslümanların zihinsel dünyalarını besleyen sosyo-dini yapıyı etkileyebilmektedir. Bu da, Müslümanların dini bilinç düzeyini ve dini yönelim biçimlerini belirleyebilmektedir.

273

Küresel etkileşim süreci içerisinde, zamanla sekülerleşme ve bireyselleşme süreçleriyle karşı karşıya kalan Müslümanların, İslami doktrinlere ve pratiklere yönelik algılayış biçimlerinde farklılaşmalar görülebilmektedir. Şöyle ki; seküler ve bireysel hayat anlayışının, toplumsal ilişkileri Batılı değerler üzerinden inşa etmesi ve bu inşa süreci içerisinde dini/İslami öğelerin söz sahibi olamaması, Müslümanların da gündelik yaşam kurgularında referans olarak aldıkları unsurların değişmesine zemin hazırlamaktadır. Günümüzde, referans olarak alınan unsurları, tümüyle, ne Batılı küresel değerler, ne de İslami değerler belirlemektedir. Her iki değerler mezcedildiği kompleks bir birleşim, Müslümanların toplumsal bilincini yönlendirmektedir. Bu da, ne tamamıyla dini/İslami öğelerin toplumsal işlevini ortadan kaldırmakta, ne de İslam'ı, bireysel alana veya ahlaki öğeler konumuna indirgemektedir.

Müslümanların zihin dünyalarındaki bu karışıklık, farklı biçimlerde kristalleşmektedir. Toplumsal bilincin oluşturulmasında Batılı değerleri önceleyen Müslümanların dinsel zihniyet kalıpları, söz konusu bu değerlerin öncülüğünde şekillenmektedir. Bir taraftan, toplumsal ilişkilerin kurgulanmasında dini değerlerin etkinliğinin önemsizlenmesi veya yok sayılması, zamanla dine yönelik ilgide azalmayla ve dini yükümlülükleri yerine getirmede gevşeklikle sonuçlanabilmektedir. Diğer taraftan da, gündelik hayatın ticarileşmesiyle dini değerlerin birer tüketim metaı haline dönüş-

mesi, toplumsal bilinci belirleyen İslami öğeleri küresel etkileşimin parçası haline getirmektedir. Bu da, Müslümanların geçmişte özdeşleşmiş oldukları gelenekten uzaklaşmalarına neden olabilmektedir.

Ayrıca, toplumsal bilinç üzerindeki geleneksel dini doktrinlerin etkinliğinin zayıflaması, zamanla bireylerin manevi ya da mistik duygularını tatmin etme amaçlı olarak yöneldikleri yeni popülist inanç ve tutumları ortaya çıkartabilmektedir. Öyle ki, günümüzde Batı toplumlarında hızla yayılan paranormal inançlar ve tutumlar, Müslümanlar arasında da rağbet görebilmektedir.

Öte yandan, toplumsal bilinci şekillendirici olarak Batılı değerlerin öncelenmesi sürecine tepki olarak ortaya çıkan ve sadece dini değerleri temel alan bir diğer oluşum da gözlemlenebilmektedir. Bu oluşum, daha çok dini metinlere geri dönme özlemi içerisindeki muhafazakâr ya da fundamentalist eğilimlerden meydana gelmektedir. Bu eğilimlerin temel hareket noktası, Batılı değerlerin öncelenmesine yönelik tepkiselliklerdir. Bu tepkiselliklerinden dolayı, bu ve benzeri eğilimler zamanla toplum içerisinde marjinalleşmekte veya dışlanabilmektedirler.

274

b) İslami Globalizm Mümkün mü?

İslam'ın doğduğu yüzyıldan itibaren çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve bir medeniyet tasavvuru geliştirdiği bilinmektedir. İslam geleneğinin kültürel birikimi, tarihin çeşitli dönemlerinde ekonomik, siyasal ve eğitim alanlarında taşınabilir, yani küresel modeller üretmiştir.²³ İslam'ın sosyal, kültürel değer ve inançları yüzyıllar boyunca Avrupa'da, Asya'da, ve Afrika'da farklı biçimlerde kabul görmüştür. İslam'da öteki toplumların kültürlerini tanımış ve onların kendi sosyal ve geleneksel miraslarını korumaları yönünde destek vermiştir. Böylelikle, kültürel ve coğrafi farklılıklara rağmen insanların birbirleriyle sosyal bir uyum ve barış içerisinde yaşamaları sağlanmıştır. Bu bakımdan İslam'ın tarihte etkin olduğu dönemlerde, kendine özgü 'küresellik' (globality) tasavvuru geliştirdiği ve sınırlı oranda da olsa küreselleştirici bir rol üstlendiği söylenebilir.

Günümüzde yaşanan küresellik durumunun, Batı medeniyet tasavvuruyla yakından ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Zira Robertson'un da ifade ettiği gibi²⁴, eğer bugün, İslam veya başka bir dinin ya da söylemin küreselleştirici yapısından söz ediyor olsaydık, şu an günümüz 'küreselliğini' neredeyse bütünüyle başka türlü kavıyor olabilirdik. Dolayısıyla, günümüz küreselliğinin ürettiği sosyo-kültürel zemin, her ne kadar farklı globa-

²³ Arslan, "Küreselleşme ve Din", s. 44.

²⁴ Robertson, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 52.

list tasavvurların geliştirebilmesine imkan tanısı da, söz konusu bu küreselci söylemler kapitalizmin ve modernitenin düşünsel arka planından bağımsız hareket etmemektedirler. Bu nedenle, bir taraftan küreselleşmenin seyrini kendine özgü söylemlerle belirleyen egemen gücün (Batılı globalizm), siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki İslami modellerin uygulanabilir tek zemini olan geleneksel toplum yapısını değiştirmesi, diğer taraftan da günümüz küreselliğinin oluşturduğu toplumsal zemin üzerinde aynı geleneksel yapıyı yeniden inşa etmenin mümkün olamaması, İslam'ın küresel modeller üretmesini mümkün kılmamaktadır. Sorun sadece toplumsal zeminin kaybedilmesi değildir. Asıl mesele bir din olması bakımından İslam'ın günümüzde üreteceği modellerin kendi inananlarıyla sınırlı kalması ihtimalidir.²⁵ Çünkü çağımızdaki zaman-mekan sıkışması kapalı yer ve toplum dönemini bitirmiş ve karşılıklı bağımlılığı yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle günümüzde İslam'ın yeniden bir küresellik tasavvuru geliştirebilmesi, toplumsal alanda ürettiği modellerin küresel, yani her topluma uygulanabilir olmasına bağlıdır. Bu nedenle, günümüzde İslam düşüncesinin toplumsal alanda küresel modeller geliştirebilmesinin önündeki en önemli engel, bugünkü mevcut haliyle yaşanan İslam inancı, yani Müslümanların içerisinde bulunduğu durumdur. 275

Günümüzde, Batı dünyasında giderek yükselen 'İslam karşıtlığının' ve 'medeniyetler çatışması' bağlamında İslam'ın taraf olarak sorumlu tutulmasının temelinde, kanaatimizce İslam'ın potansiyel 'küreselleştirici' yapısının, günümüz 'küreselliğine' alternatif 'küresellik' oluşturabileceği kanısı yatmaktadır. Bu nedenle, İslami globalizmin yani geçmişte olduğu gibi bugün de İslami dünya tasavvurunun hayat bulup bulamayacağı sorunu, Müslümanların kendi medeniyet değerlerini 'İslam'ın özgün epistemolojik özüne' sadık kalarak, küresel değişimleri algılayan evrensel bir dille dünyaya yeniden sunma sorumluluğunun bilincinde olmalarına bağlıdır.²⁶ Bu bilinç, hem devam eden bir süreç olması açısından küreselleşmenin şekillenmesinde, hem de İslam'ın ve Müslümanların küresel toplumdaki konumunun belirlenmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

IV- Sonuç

Günümüz küreselleşme sürecine yön veren gelişmelerin, ekonomiden siyasete, sanattan dine hemen hemen tüm sosyo-kültürel düzenlemeler üzerinde belirli bir dönüşümü gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmeye devam ettiği bilinmektedir. Söz konusu bu gelişmeler ile bunların toplumsal sis-

²⁵ Arslan, "Küreselleşme ve Din", s. 44.

²⁶ Bülent, Şenay. "II. Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslam Dünyasına Bir Bakış", *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed.: C. Karadağ, Bursa: Arasta Yay., 2003, s. 45.

tem üzerindeki müdahalelerinin sosyolojik bağlamını daha net görebilmek ve analiz edebilmek için, tebliğimizde, günümüzün moda olgusu olan küreselleşme ve bununla ilgili kullanımda olan küresellik, küreselcilik ve küre-yerelleşme kavramları arasında analitik bir ayrımın gerekliliği üzerinde durduk. Bu analitik ayrıştırmanın, toplumsal sistemi biçimlendiren faktörlerin içeriğini ya da kimliğini ve etki düzeylerini tanımayı kolaylaştıracağı kanaatindeyiz. Buna göre, küresellik, Aydınlanma sonrası gelişen Batı düşünce dünyasına dayalı olarak ortaya çıkan *sosyal bir zemine*, küreselcilik, bu sosyal zemin üzerinde tahakküm unsuru olarak ortaya çıkan *egemen tikele* gönderme yaparken, küre-yerelleşme ise, küreselliğin ürettiği sosyal zeminin *çift yönlü boyutuna*, yani egemen tikelin, küresel bir misyon içerisinde homojen bir dünya tasavvuru geliştirmesi yanında, yerel ya da tikel unsurların heterojen bir yapı içerisinde kendilerini ifade etmelerine imkan tanınmasına gönderme yapmaktadır. Buna göre küreselleşme olgusu da, günümüz toplumsal sistemi içerisinde olup biten bütün bu gelişmeleri tanımlayan *üst sosyolojik bir kavramsallaştırmaya* tekabül etmektedir.

276 Küreselleşme olgusuna yönelik böyle bir yaklaşım, toplumsal sistem içerisinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin *kaynağını, bağlamını ve sonuçlarını* çözümlemede önemli bir açılım sağlayacaktır. Böyle bir yaklaşımdan hareket edildiğinde, küreselleşme sürecinde dinsel alanda meydana gelen gelişmelerin, daha spesifik olarak ise, İslam düşüncesinde ve Müslümanların zihin dünyalarında yaşanan değişimlerin *kaynağını, bağlamını ve sonuçlarını* analiz etmek kolaylaşacaktır.

Tebliğimizde, küreselleşme sürecinde dinsel alanda özelleşme ve izafileşme yaşandığına dair sosyal bilimsel bir iddia üzerinde durulmuştur. Yukarıda ifade edilen yaklaşımdan hareket edildiğinde, bu iddianın *kaynağının*, küreselleşmeye kendi söylemleri çerçevesinde yön veren *Batı globalizmi* olduğu; bu iddiaların toplumsal *bağlamının*, İslam'ın ontolojik ve epistemik kurgusu bakımından her hangi bir geçerliliğinin olmadığı, fakat Müslümanların zihinsel dünyalarındaki dönüşümler açısından geçerli olduğu görülecektir. Bu iddiaların Müslümanların zihin dünyalarında meydana getirdiği dönüşümlerin *sonuçları* ise: *i.* Günümüz globalizminin empoze ettiği değerleri, toplumsal bilinci oluşturan temel öğeler olarak önceleyen Müslümanların, dini toplumsallaşma biçimleri bu değerler tarafından şekillendirilmektedir. Bu da, özgül toplumsallaşma biçimini besleyen zihniyet kategorilerinde farklılaşmalar doğurmaktadır. *ii.* Batı globalizminin empoze ettiği değerlere, özgül zihinsel dünyalarını ve yaşam biçimlerini koruma saikiyle karşı çıkan Müslümanlar ise, İslami köklere geri dönme özlemi içerisinde girmektedirler. Fakat buradaki sorun, Müslümanla-

rın, içinde yaşadıkları toplumsal sistemin gelenekselliğinin bozulduğunun farkında olmamalarıdır. Günümüzde, toplumsal sistem, kabul etsek de, etmesek de, hakim söylemler (Batı globalizmi) tarafından biçimlendirildiği için, geleneksel yapıyı muhafaza etmek veya yeniden inşa etmek mümkün görünmemektedir. Bu da, günümüz toplumsal sistemi içerisinde, muhafazakar ya da fundamentalist bir söylem içerisinde hareket eden Müslümanları marjinalleşmeye itmektedir.

Weber'in tabiriyle büyüü bozulan bir dünyayı yeniden büyülemek ya da modern dünyayı yeniden geleneksel döneme geri çevirmek nasıl zor ise, küreselliğin ürettiği sosyo-kültürel zemin üzerinde, geçmişte olduğu gibi İslami globalizmi yeniden inşa etmek de o kadar güç ve zordur. Fakat bu yaklaşım, teslimiyetçi bir ruh haline dönüşmemelidir. Zira Müslümanların beslendiği kaynak (İslam) hala diriliğini ve saflığını muhafaza etmektedir. Küreselleşmenin kavramlarıyla konuşacak olursak, İslami globalizmin oluşturulma ihtimali, günümüz Müslümanlarının, geçmişte olduğu gibi sağlam ve köklü bir dünya tasavvuru geliştirme yönünde atacağı cüretkâr adımlara bağlıdır.

Kaynakça

- Appdurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Arslan, Adnan, "Küreselleşme ve Din", *Köprü*, sayı: 77, 2002, ss 32-48.
- Beyer, Peter, *Religion and Globalization*, London: Sage, 1994.
- Çoştu, Yakup, "Küreselleşme Üzerine Bazı Düşüneler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 7-8, (2005), ss. 95-104.
- Hall, Stuart, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", *Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, derl.: A. D. King, çev.: G. Seçkin, Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1998, ss. 63-96.
- Khan, M.A. Muqtedar. "Constructing Identity in 'Global' Politics", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, c. 15, sy. 3, (1998), ss. 81-106.
- Mazrui, Ali A., "Globalization, Islam and The West: Between Homogenization and Hegemonization", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, c. 15, sy. 3, (1998), ss. 1-13.
- Özkan, Ali Rafet, *Kiyamet Tarikatları: Yeni Dini Hareketler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev.: A. Coşkun, İstanbul: İnsan Yay., 1993.
- Robertson, Ronald, "Globality", *Encyclopedia of Globalization*, eds.: R. Robertson & J. A. Scholte, New York: Routledge, 2007, c. II, ss. 524-526.
- Robertson, Ronald, "Globalization", *Encyclopedia of Globalization*, eds.: R. Robertson & J. A. Scholte, New York: Routledge, 2007, c. II, ss. 545-548.

- Robertson, Ronald, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev.: Ü. H. Yol-sal, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1999.
- Smith, Anthony D., *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, çev.: D. Kömürcü, İstan-bul: Everest Yay., 2002.
- Steger, Manfred B., "Globalism", *Encyclopedia of Globalization*, eds.: R. Robertson & J. A. Scholte, New York: Routledge, 2007, c. II, ss. 521-524.
- Şenay, Bülent, "II. Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslam Dünyası-na Bir Bakış", *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed.: C. Karadaş, Bursa: Arasta Yay., 2003, ss. 21-50.
- Teegen, Hildy & Teegen, Marta, "Globalization's Impact on the Marking/Marketing of Islam", *Rethinking Globalization(s): From Corporate Transnationalism to Local Interventions*, eds.: Preet S. Aulakh & Michael G. Schechter, Hampshi-re: Palgrave, 2000, ss. 218-237.

